

aan het origineel ontleend, tenzij anders is aangegeven. Zie de bijdrage van J. Vree over de *verflauwing* in: C. Augustijn en Vree (red.), *Abraham Kuyper. Vast en Veranderlijk* (Zoetermeer 1998), 149-164.

⁵ Jan Romein, 'Abraham Kuyper. De klokkenist der kleine luyden', in: Jan en Annie Romein, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* (1938-1940), zevende druk (Amsterdam-Antwerpen 1959), 748-771, hier 749.

⁶ Deze 'helderheid' van Kuypers stijl impliceert niet dat er geen onduidelijkheden in zijn betoog zouden zijn te constateren – 'onduidelijkheden' die (zeker voor zijn gehoor) toch toegedeckt worden door de kracht van de dualistische retoriek. Over Kuypers politieke stijl zie Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002), 55-103.

⁷ Kuyper schreef de *Stone Lectures* in het Nederlands, liet deze eerst door de Engelstalige gournante van zijn kinderen vertalen, en vervolgens nog een keer, toen hij eenmaal in Amerika was aangekomen. Ik vermoed dat de tekst zoals deze gepubliceerd is – zie A. Kuijper, *Calvinism* (Six Stone-Lectures), (Amsterdam – Pretoria s.a. [1899] – niet wezenlijk verschilt van de daadwerkelijk gehouden lezingen, maar hard bewijs voor deze stelling heb ik niet. In de brieven aan zijn familie schreef hij dat de

op de moderniteit is dat – alle dualistische retoriek ten spijt – religie en de moderne cultuur zeker niet louter en alleen antithetisch tegenover elkaar gesteld worden. In tegendeel: het calvinisme levert een wezenlijke bijdrage aan typisch moderne ontwikkelingen, zoals het ontstaan van een democratische rechtsstaat.

Als uitgangspunt van mijn beschouwing neem ik Kuypers monografie *Het Calvinisme*, die in 1899 in het Engels en het Nederlands verscheen. Het boek is nog steeds verkrijgbaar en is vermoedelijk het meest vertaalde werk van Kuyper. De uitgave is gebaseerd op de *Stone Lectures* die hij in 1898 te Princeton hield.⁷ Bij deze gelegenheid werd hem ook een eredoctoraat verleend. Er valt niet één boek aan te wijzen dat het definitieve standpunt van Kuyper bevat, maar *Het Calvinisme* komt toch dicht in de buurt. Op waarlijk grandioze wijze wordt hier het calvinisme tot een wereldbeheersend principe getransformeerd. De conclusie is onontkoombaar: gezien de vele bedreigingen moet er 'op radicale beslistheid worden aangedrongen, met halfheden komen we niet verder, en de oppervlakkigheid staalt ons niet. Beginsel moet weer tegenover beginsel, wereldbeschouwing tegenover wereldbeschouwing, geest tegenover geest getuigen, en zegge wie het beter weet, maar dan ken ik geen vaster en geen hechter bolwerk dan het nog altoos onverwinnlijk Calvinisme' (196).⁸

Over Kuyper is veel geschreven. In 1998 – ter gelegenheid van het feit dat het honderd jaar geleden was dat Kuyper de *Stone Lectures* gehouden had – is een engelstalige bloemlezing van zijn werk verschenen⁹ en zijn er maar liefst drie conferenties georganiseerd, in Princeton, Grand Rapids en Amsterdam. De door de Vrije Universiteit georganiseerde bijeenkomst droeg de titel 'Christianity and Culture: The Heritage of Abraham Kuyper on Different Continents'.¹⁰ Auteurs afkomstig van vier continenten gaven hier hun visie op het belang van Kuyper. Bovendien verscheen er in 1998 een zeer grondige monografie over de *Stone Lectures*.¹¹ Al is Abraham Kuyper de icoon van het neocalvinisme en, in mindere mate, van de (Amerikaanse) evangelicalen geworden,¹² toch wordt hij in veel bredere kring gewaardeerd. Reeds voor auteurs als Max Weber en Ernst Troeltsch vormde Kuyper een belangrijk referentiepunt.¹³ Het lijkt misschien lastig nog iets nieuws over de *Stone Lectures* tekst te berde te willen brengen, maar dat is toch mijn inzet. Het gaat mij niet om een beschouwing van de ontwikkeling van Kuypers gedachtegoed (met alle nuanceringsen en veranderingen daarin),¹⁴ maar om de vraag hoe hij in deze cruciale tekst zijn positie construeerde. Ik wil laten zien dat Kuyper hier met moderne (godsdienstwijzgerige) middelen een theologische cultuursynthese biedt, die alle antithese ten spijt (of misschien nog beter: door middel van de antithese) een verzoening tussen religie